

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ**

МОГИЛАТ МИКОЛА ГРИГОРОВИЧ

УДК 332.34:631.11

**СТРАТЕГІЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Полтава - 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Полтавській державній аграрній академії
Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України,
Макаренко Петро Миколайович,
Полтавська державна аграрна академія,
завідувач кафедри економіки підприємства

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
Мармуль Лариса Олександрівна,
Одеська національна академія
харчових технологій,
завідувач кафедри економічної теорії
та фінансово-економічної безпеки

кандидат економічних наук, доцент,
Зось-Кіор Микола Валерійович,
Полтавський національний технічний
університет імені Ю. Кондратюка,
доцент кафедри менеджменту і
адміністрування

Захист відбудеться «24» березня 2016 року о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 44.887.01 у Полтавській державній аграрній академії за адресою: 36003, м. Полтава, вул. Г. Сковороди, 1/3, корп. 4, конференц зал, к. 417.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Полтавської державної аграрної академії за адресою: 36003, м. Полтава, вул. Г. Сковороди, 1/3 корпус 2.

Автореферат розісланий 23 лютого 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дядик Т.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Подальше прискорення темпів розвитку і необхідність значного підвищення ефективності аграрного виробництва зумовлюється потребами вирішення якісного харчування населення України та поставленій меті підтримки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Розв'язання цих стратегічно важливих економічних і соціальних задач в умовах розвитку ринкової економіки залежить від науково-обґрунтованого і цілеспрямованого розвитку виробничих і економічних відносин та застосування технологічно збалансованого й екологічно безпечного господарювання, інноваційних технологій виробництва, технічно досконалого здійснення виробничих процесів та якісного ресурсозабезпечення в тому числі оброблюваних земель як особливого природного виробничого ресурсу сільськогосподарських підприємств різних форм власності і господарювання.

Інтенсивне використання земельних ресурсів як засобу сільськогосподарського виробництва супроводжується розшаруванням економічних інтересів землевласників і землекористувачів. Набуття фізичними особами приватної власності на землю мало б посилити зацікавленість господаря-користувача в раціональному і бережливому до неї ставленні. Проте цьому протидіють: по-перше оренда землі, яка при передачі її в користування відособлює власника від технології виробництва, по-друге конкуренція на ринку збуту сільськогосподарської продукції спонукає землекористувача мінімізувати витрати виробництва і зводити до мінімуму підтримку родючості ґрунтів та дотримання вимог їх екологічного стану. Очевидно, що така практика використання земельних ресурсів потребує прийняття рішень стратегічного управління та формування і реалізації тієї чи іншої стратегії в сільськогосподарських підприємствах. Зокрема, реалізація стратегії ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств має охоплювати напрями здійснення новітніх досягнень в техніко-технологічній, біологічно-екологічній, інтелектуально-інформаційній та інших сферах інноваційної діяльності, а її оцінка ґрунтуватись на розрахунку натуральних та вартісних показників ефективності. Останні на сьогодні є різноякісними і характеризують окремі аспекти використання землі. Незіставність показників і їх непорівнянність не дозволяє зробити однозначні висновки відносно досягнутого рівня і тенденцій використання землі.

Отже, проблема раціонального використання земельних ресурсів і оцінки їх ефективності в сільськогосподарських підприємствах залишається надто гострою та нині набула надзвичайної ваги.

Питання розвитку земельних відносин, стратегії і оцінки ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств досліджувались багатьма науковцями. Серед них: А.Г. Андрійчук, Й. Аннсофф, Л.М. Бойко, Н.В. Бондаренко, О.В. Бухало, О.В. Василенко, О.І. Гуторов, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, П. Друкер, М.В. Зось-Кіор, П.Г. Клівець, О.А. Корчинська, І.В. Кошкалда, М.І. Круглов, П.М. Макаренко, Л.О. Мармуль,

В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, А. Томпсон, А.М. Третяк, О.В. Ульяновченко, М.М. Федоров, О.В. Чаянов, А.В. Чупіс, О.М. Шпичак і інші.

Технологія і організація ґрунтозахисної біологічної системи органічного землеробства та оцінка її ефективності, а також інноваційне здійснення виробничих процесів розкриті в наукових працях С.С. Антонця, О.Г. Бойка, П.І. Бойка, В.Д. Паламарчука, В. Кравчука, О. Ковтуненка, О.О. Ласло, А.С. Лук'яненко, Ф.Т. Моргуна, В.М. Писаренка, П.В. Писаренка, В.В. Писаренка, В.Ф. Сайка, Т.О. Чайки, М.К. Шикули та інших.

Відзначаючи цінність одержаних результатів названих авторів, слід зазначити, що окремі аспекти даної тематики потребують подальшого вивчення. Зокрема, це стосується узагальнення теоретичних положень розвитку земельних відносин, стратегії і критеріїв ефективного використання землі, формування і реалізації сільськогосподарськими підприємствами технологічних змін виробництва та інноваційного здійснення виробничих процесів відповідно до стратегій прямування за лідером і технологічного стрибка та їх оцінки ефективності в землеробстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Полтавської державної аграрної академії, зокрема, за темою «Організаційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності агропромислового комплексу» (номер державної реєстрації 0110U000835) та «Розробити наукові напрямки організаційного, економічного, фінансового і соціального розвитку, управління та регулювання в агропромисловому комплексі на галузевому рівні та в організаційно-правових формах ринкового господарювання» (номер державної реєстрації 0111U002780). У межах означених тематик обґрунтовувались стратегічні напрями ефективного використання землі сільськогосподарських підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних і методичних засад та розробка науково-практичних рекомендацій формування і реалізації стратегічних напрямів ефективного використання земель сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення поставленої мети були визначені і вирішувалися такі основні завдання:

- з'ясувати особливості використання земельних ресурсів, як засобу виробництва, місце у виробничому потенціалі сільськогосподарських підприємств та їх властивості;
- розглянути земельні відносини з позиції форм власності і господарювання та їх вплив на збереження і підвищення родючості ґрунтів;
- узагальнити погляди на порядок формування і втілення стратегічних рішень в управлінні підприємством та організаційно-економічних факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища на стратегію ефективного використання земельних ресурсів;
- обґрунтувати методичні положення оцінки ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств;

- проаналізувати форми землекористування, оцінити інтенсивність і ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств;

- обґрунтувати необхідність використання органічного землеробства як однієї із форм стратегічного напрямку технологічних змін виробництва сільськогосподарських підприємств;

- встановити економічну ефективність використання земельних ресурсів за впровадження органічного землеробства в сільськогосподарських підприємствах;

- розробити напрями інноваційного здійснення виробничих процесів землеробства і оцінити їх ефективність в сільськогосподарських підприємствах;

- запропонувати організаційно-економічні резерви підвищення родючості і ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств.

Об'єктом дослідження є процеси формування стратегічного напрямку технологічних змін виробництва та підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних та практичних положень стратегії ефективного використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною базою дослідження є системний підхід до вивчення економічних процесів на засадах діалектичного методу пізнання, використання наукових розробок вітчизняних і зарубіжних вчених із питань формування стратегічного напрямку технологічних змін виробництва та підвищення ефективності використання земельних ресурсів, законодавчих та нормативних актів державних органів влади України щодо розвитку сільського господарства. У процесі розробки теоретичних узагальнень та формулюванні висновків і пропозицій у роботі використовувались такі методи економічних досліджень, як: *аналіз і синтез* (дослідження теоретичних і методичних положень розвитку земельних відносин, стратегії та критеріїв їх ефективного використання), *абстрактно-логічний* (теоретичні узагальнення і формування висновків), *монографічний* (вивчення земельних відносин та управлінських проблем стратегії на рівні підприємства), *статистико-економічний* (аналіз сучасного стану та рівня ефективності використання земель у сільськогосподарських підприємствах), *економіко-математичне моделювання* (здійснення оптимізаційних розрахунків щодо структури посівної площі та забезпечення бездефіцитного балансу гумусу), *кореляційно-регресійний* (визначення впливу чинників на ефективність використання землі), *графічний* (наочне відображення досягнутого рівня інтенсивності та ефективності використання земельних ресурсів), *порівняльний аналіз* (класифікація видів родючості землі, порівняльна оцінка досягнутих результатів по досліджуваних підприємствах, Полтавській області та Україні, оцінка ефективності вирощування культур за інтенсивної технології та органічного землеробства), *балансовий* (формування балансу гумусу сівозміни) та інші.

Інформаційну базу дослідження становлять Закони України, Укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові документи Міністерства аграрної політики та продовольства України, аналітичні та статистичні матеріали Державної служби статистики, Державного комітету земельних ресурсів, відкрита звітність і первинна документація сільськогосподарських підприємств Полтавської області, матеріали конференцій і нарад, періодичні видання, монографії, інформаційні ресурси глобальної мережі Internet, власні спостереження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш суттєвими результатами дослідження, що мають наукову новизну, є такі:

вперше:

– запропоновано для ефективного використання і відтворення родючості земель проводити технологічні зміни й інноваційне здійснення процесів виробництва продукції сільськогосподарських підприємств зерно-скотарського виробничого типу шляхом реалізації стратегії прямування за лідером ґрунтозахисної системи органічного землеробства поетапно у часі (конверсійний, сертифікації на якість продукції, безпосереднього виробництва екологічно чистої продукції і контролю її відповідності стандартам) та формувати їх конкурентну поведінку на ринку за SWOT-аналізом зовнішнього середовища і управлінськими матрицями;

– запропоновано оцінку ефективності використання земель (ріллі та сільськогосподарських угідь) сільськогосподарськими підприємствами здійснювати за ресурсно-витратного підходу із застосуванням методів індексного аналізу. Зокрема, інтегральний індекс ефективності використання ріллі визначається як середньгеометрична величина сукупних натурального і вартісного індексів рослинництва, скоригованих на коефіцієнт бонітету ґрунтів. Інтегральний індекс сільськогосподарських угідь разом із сукупним натуральним індексом використання ріллі рослинництвом включає індекс тваринництва (за видами виробленої продукції) та індивідуальні індекси використання сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень, а також сукупний вартісний індекс який визначається на основі економічних показників господарської діяльності підприємства.

удосконалено:

– класифікацію видів родючості ґрунту, що на відміну від існуючої, формується за ознаками: рівня капітальних вкладень у земельні ресурси; досягнутого рівня їх використання; за метою і місцем визначення; за характером відтворення ґрунту;

– класифікацію інновацій за змістом використання в землеробстві, що на відміну від існуючих, поділяються за ознаками: напрямів здійснення (організаційно-економічний, техніко-технологічний, соціально-управлінський та інформаційний) та по кожному з них за видами нововведень (економічні, фінансові, маркетингові, біологічні, хімічні, технологічні, технічні, соціальні, управлінські, контрольно та виробничо-інформаційні);

дістали подальший розвиток:

– узагальнення наукових поглядів на сутність земельних відносин в сільському господарстві в напрямі формування двох монополій на землю: як

об'єкта власності та об'єкта господарювання;

– складові стратегічного управління в напрямі визначення стратегії підприємства і досягнення ним своїх цілей та врахування факторів впливу внутрішнього і зовнішнього середовища (концентрації, спеціалізації, виробничо-галузевої структури, інтенсивності виробництва та використання ресурсів, ринкової позиції підприємства та його збутової політики, кон'юнктури ринку та державної підтримки) на стратегічну спрямованість ефективного використання земельних ресурсів і виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств;

– пропозиції для сільськогосподарських підприємств в напрямі розвитку оренди і орендних відносин, розміру, форм і структури орендної плати, аналізу структури посівних площ, енергоресурсного, технічного і матеріального (мінеральні і органічні добрива) забезпечення та оцінки ефективності використання оброблюваних ними земель;

– пропозиції щодо оцінки ефективності використання технологій інтенсивного і органічного землеробства через порівняння витрат і собівартості за розробленими технологічними картами та розрахунковими прибутком і рівнем рентабельності виробництва зерна озимої пшениці і насіння соняшнику в сільськогосподарських підприємствах;

– пропозиції щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів за рахунок організаційно-економічних резервів в напрямі: дотримання сівозмін та розміщення культур по кращих попередниках; встановлення мінімальних норм внесення гною, що забезпечує бездефіцитний баланс гумусу за гуміфікацією пожнивно-корневих решток, вирощування сидератів; оптимізації структури посівних площ за критерієм максимізації прибутку та з урахуванням балансу гумусу; впровадження нових районованих сортів і гібридів культур; застосування стимуляторів росту рослин для сільськогосподарських підприємств.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені у дисертаційному дослідженні основні положення, пропозиції та рекомендації можуть бути використані державними органами управління, місцевого самоврядування, сільськогосподарськими підприємствами з метою підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Пропозиції щодо методики оцінки рівня ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, їх стратегію переходу на органічне землеробство, здійснення інноваційних процесів у землеробстві та організаційно-економічні заходи формування бездефіцитного балансу гумусу у сільськогосподарських підприємствах прийняті до розгляду і використання Департаментом агропромислового розвитку Полтавської ОДА при розробці соціально-економічного розвитку сільського господарства Полтавської області до 2020 р. згідно Програми «Горизонт – 2020» (довідка № 001-14/42 від 15.04.2015 р.). У роботі управління агропромислового та економічного розвитку Котелевської райдержадміністрації прийнято до розгляду і використання в діяльності окремих господарств пропозиції технологічних змін і впровадження базових технологій та інноваційних

способів здійснення окремих технологічних процесів при вирощуванні екологічно-безпечної продукції, біологічному відтворенні родючості ґрунтів за стратегією прямування за лідером органічного землеробства та при її реалізації враховувати: методи визначення конкурентної поведінки на ринку сільськогосподарської продукції; метод оптимізації посівних площ де поряд з іншими умовами визначається забезпечення бездефіцитного балансу гумусу (довідка № 01/1-867 від 18.09.2015 р.).

Рекомендації щодо реалізації стратегії технологічних змін на основі ґрунтозахисних технологій органічного землеробства та використання інновацій в здійсненні виробничих процесів, використання інтегрального індексу оцінки ефективності використання сільськогосподарських угідь і ріллі, технологічні карти вирощування озимої пшениці і соняшнику за технологією органічного землеробства, пропозиції щодо підвищення ефективності використання земельних ресурсів за рахунок організаційно-економічних резервів прийняті до впровадження СК «Дружба» Котелевського району (довідка № 214 від 12.10.2015 р.) та СТОВ «Скіф» Котелевського району (довідка № 279 від 03.09.2015 р.).

Теоретичні та практичні розробки щодо методики оцінки рівня ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах, їх стратегію переходу на органічне землеробство, здійснення інноваційних процесів у землеробстві та організаційно-економічні заходи формування бездефіцитного балансу гумусу у сільськогосподарських підприємствах використовуються у навчальному процесі Полтавської державної аграрної академії при викладенні наступних навчальних дисциплін: «Економічна теорія», «Макроекономіка», «Аграрна економіка», «Стратегія підприємства», «Організація виробництва» (довідка № 01/06/116 від 05.10.2015 р.).

Особистий внесок здобувача: Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові положення, які викладені в роботі й виносяться на захист, отримано автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатами особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження: Результати дослідження автора за темою дисертаційної роботи оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: 11-ой Международной научно-практической конференции, «Бъдещето въпроси от света на науката» (г. София, 2015 г.); XI mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a vznik – 2015» (v. Praha, 2015 r.); XII International scientific and practical conference, «Areas of scientific thought» (c. Sheffield, 2015/2016 y.); XII Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic – 2016» (m. Przemysl, 2016 r.); 12-ой международной научно-практической конференции, «Бъдещето въпроси от света на науката» (г. София, 2016 г.); XII mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a vznik – 2016» (v. Praha, 2016 r.).

Публікації. За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 13 наукових праць з яких 11 – одноосібних, зокрема – 6 статей у наукових фахових

виданнях України, 1 – у виданнях іноземних держав. У матеріалах міжнародних конференцій опубліковано 6 тез доповідей. Загальний обсяг публікацій складає 5,21 ум. друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 262 сторінки комп'ютерного тексту, з яких 212 сторінок основний текст. Робота містить 27 рисунків, 46 таблиць та 25 додатків на 27 сторінках, а також список використаних джерел з 235 найменувань розміщених на 23 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі – «**Теоретичні засади розвитку земельних відносин власності та стратегія і критерії ефективного використання земель сільськогосподарських підприємств**» з'ясовано місце земельних ресурсів у виробничому потенціалі, їх властивості та особливості використання з позиції форм власності і господарювання; узагальнено теоретичні погляди на формування стратегії в стратегічному управлінні підприємством та фактори впливу на її реалізацію в сільському господарстві; обґрунтовано методичні положення оцінки ефективності земель сільськогосподарських підприємств.

Земельні ресурси сільськогосподарських підприємств становлять сукупність ділянок і масивів, які відповідно до цільового призначення та наявних обмежень залучені у господарське використання як основні засоби виробництва та просторова база розміщення виробничих потужностей. Вони в поєднанні з природно-кліматичними умовами відіграють важливу роль у створенні кінцевих результатів господарювання та виступають як основа формування виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. Таким чином всі інші складові виробничого потенціалу реалізуються лише через ефективне використання земельних ресурсів. Використання земельних ресурсів в сільському господарстві територіально обмежене, не може бути замінене іншими засобами виробництва, залежить від місця розташування, розміру і рельєфу ділянок, має територіальну протяжність розміщення полів, не зазнає фізичного і морального зносу, може покращувати свою головну властивість – родючість та є вічним виробничим ресурсом.

Оскільки головним засобом виробництва у сільському господарстві виступає не вся земля, а лише її продуктивна частина – ґрунтовий покрив, то саме родючість ґрунту відіграє особливу роль і визначає економічне значення і місце землі серед інших природних ресурсів.

Родючість ґрунтів як економічна категорія за рівнем капітальних вкладень поділяється на природну, штучну, ефективну; за рівнем експлуатації – на фактичну та потенційну; за методикою визначення – на абсолютну і відносну; за місцем визначення – на локальну, родючість земель окремого суб'єкта господарювання, регіональну; за характером відтворення – на спадну, сталу, зростаючу. У господарській діяльності на землі виробник має справу з одним рівнем родючості як інтегральною властивістю ґрунту незалежно від тих

чинників і джерел, що її визначають.

В зв'язку із зниженням родючості ґрунтів сільськогосподарських підприємств за рахунок водної і вітрової ерозії, інтенсивних дефляційних та деградаційних процесів державі необхідно прийняти новий Закон України «Про продовольчу безпеку». Він має визначати умови і порядок переводу еродованих земель під перелоги і видачу відповідних компенсацій, передбачати створення резервного фонду за рахунок оренди державою у суб'єктів аграрного господарювання тих земель, що найбільше вражені ерозією та надавати технічну допомогу і компенсувати до 50 % усіх витрат на залуження або заліснення земель, що виводяться з обігу, стимулювати тих хто проводить ґрунтозахисні заходи на землях, що перевищують допустимий рівень ерозії та переходять на ґрунтозахисні технології виробництва. При цьому сільгоспвиробник не має права під час визначеного терміну ні косити, ні випасати худобу, інакше він втратить державну допомогу.

Тобто тут вирішальну роль має відігравати держава, а не приватна власність на сільськогосподарські землі. Остання є двоєдиним процесом відчуження землі і її присвоєння та не завжди належить тим хто її обробляє і в переважних випадках в Україні не поєднує об'єкт власності і господарювання. Визначено, що з позиції створення високої мотивації до ефективного господарювання на землі не так вже і важливо, хто конкретно вважатиметься її власником – той хто на ній працює, держава, місцеві органи влади чи приватний власник.

Ефективне використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств в значній мірі залежить від вибору і реалізації стратегії, яку мають розглядати як комплексний план призначений для того щоб забезпечити досягнення їх господарських цілей сталого розвитку та забезпечити конкурентні переваги у ринковому середовищі. Тобто необхідно зайняти таку конкурентну позицію, при якій підприємство могло б успішно функціонувати та забезпечувати відтворення земельних ресурсів. Проблема вибору стратегії в стратегічному управлінні сільськогосподарським підприємством полягає в тому, що значна їх частина обмежена в виборі різних типів управління ресурсами, потребує залучення висококваліфікованих фахівців, значних фінансових витрат, що не завжди прийнятні для господарств. Крім того в реалізації стратегії ефективного використання земельних ресурсів суттєву роль відіграють фактори впливу внутрішнього і зовнішнього середовища.

Оцінку ефективності використання як ріллі так і сільськогосподарських угідь доцільно здійснювати за витратно-ресурсним підходом і методом розрахунку інтегрального індексу (табл. 1).

Особливість інтегральної оцінки ефективності використання сільськогосподарських угідь полягає в наступному:

- 1) сукупний натуральний індекс оброблюваних і використовуваних земель (угідь) сільськогосподарських товаровиробників разом із індексом використання ріллі за показниками рослинництва включає індекс тваринництва (за видами виробленої продукції) та натуральні індивідуальні індекси використання сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень;

**Метод оцінки ефективності використання ріллі за показниками розвитку
рослинництва сільськогосподарського підприємства**

Показник		Формула	Значення
Інтегральний індекс (I_{pl}^{ef})		$I_{pl}^{ef} = K_{\alpha} \cdot \sqrt{I_p^n \cdot I_p^b}$	Середньгеометрична величина сукупних натуральних і вартісних індексів рослинництва скорегована на якість ріллі.
Сукупні індекси	натуральний (I_p^n)	$I_p^n = \sum_{i=1}^n \pi_i \cdot \frac{y_i^p}{y_i^{obl}}$	Сумарну величину добутків між коефіцієнтами питомої ваги за видами культур і співвідношення їх урожайності до середньої аграрних підприємств області.
	вартісний (I_p^b)	$I_p^b = \sqrt[4]{I_{3Bp} \cdot I_{BPr} \cdot I_{Pr} \cdot I_{OKp}}$	Середньгеометрична величина індивідуальних вартісних індексів рослинництва.
Індивідуальні вартісні індекси	Землевіддачі ($3Bp$)	$I_{3Bp} = \frac{3Bp_{1ga}^n}{3Bp_{1ga}^{obl}}$	Відношення відповідного показника підприємства на 1 га ріллі до його середньої величини аграрних підприємств області.
	валової продукції (BPr)	$I_{BPr} = \frac{BPr_{1ga}^n}{BPr_{1ga}^{obl}}$	
	валового прибутку (Pr)	$I_{Pr} = \frac{Pr_{1ga}^n}{Pr_{1ga}^{obl}}$	
	окупності виробничих витрат валовим прибутком рослинництва (OKp)	$I_{OKp} = \frac{OKp^n}{OKp^{obl}}$	Відношення відповідного показника рослинництва підприємства до його середньої величини аграрних підприємств області.
Коригуючий коефіцієнт якості ріллі		$K_{\alpha} = \frac{B_{pl}^n}{B_{pl}^{obl}}$	Відношення балу бонітету ріллі в підприємстві до його середньої величини в аграрних підприємствах області.
Шкала ефективності використання ріллі:			
0 – 0,500		дуже низький рівень	
0,501 – 0,800		низький рівень	
0,801 – 1,000		рівень нижче середнього	
1,001 – 1,300		середній рівень	
1,301 – 1,700		рівень вище середнього	
більше 1,701		високий рівень	

2) сукупний вартісний індекс розраховується на основі індивідуальних вартісних індексів за відношенням показників землевіддачі, валової продукції, прибутку на одиницю сільськогосподарських угідь та окупності витрат по господарству до середніх показників району або області.

У другому розділі – «Сучасний стан та рівень ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств» охарактеризовано стан і форми землекористування, землезабезпеченість і інтенсифікацію виробництва, рівень ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств.

В сільськогосподарських підприємствах України площа угідь на протязі 2010-2014 рр. залишається майже незмінною (20548,9 тис. га), але по роках має деяку варіабельність у користуванні. Збільшення питомої ваги в структурі угідь на 0,5 % та зменшення сіножатей (на 0,2 %) і пасовищ (на 0,3 %) вказує на підвищення показників розораності сільськогосподарських угідь, що негативно впливає на екологію навколишнього середовища і відтворення родючості ґрунту. Продовжується негативна тенденція різкого зниження гумусу в ґрунтах (щорічне зниження на 0,3–0,6 т з 1 га).

Із 6,8 млн. громадян, які одержали сертифікати на право на земельну частку (пай) майже 71 % реалізували своє право власності на землю через орендні відносини. Станом на 2015 р. – 46,4 % договорів оренди мали термін дії від 6 до 10 років та 15 % – більше 10 років. При середньому рівні орендної плати в 2014 р. підприємствами і фізичними особами країни 664 грн/га, господарства Полтавської області сплачують 1119,2 грн/га, в тому числі Машівського району – 1810 грн/га. Від загальної суми виплат оренди господарствами країни, яка за 2010-2014 рр. зросла у 2,2 рази (при індексі інфляції за вказаний період 1,4296), переважала натуральна оплата – 55,7 %. В тім у господарствах Полтавщини грошова форма склала 62,2 %, а натуральна – 36,2 %. Із року в рік частка натуральної орендної плати за земельні паї сільськогосподарськими підприємствами країни зменшується і в структурі виплат зернові культури складають – 91,0 %, олійні – 3,0 %, олія 0,5 %, худоба і птиця – 0,4 %, мед 0,1 %, інша продукція – 2,0 %.

Структура посівів залежить не тільки від виробничого напрямку сільськогосподарських підприємств, а і від кон'юнктури ринку продукції та її ціни. Тож найбільш значні зміни протягом 2010-2014 рр. в країні відбулися на користь збільшення питомої ваги посівів технічних культур і скорочення частки зернових і зернобобових культур.

Сільськогосподарські підприємства країни за 2010-2014 рр. збільшили енергозабезпеченість на 100 га посівів на 7,8 %, а електроозброєність праці – на 23,6 %. Це дещо вище чим у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області незважаючи на те, що кількість тракторів на 1000 га досягла в Україні – 7, а в підприємствах Полтавщини – 8 одиниць. Відповідно, за 2014 р. на 1 га посівів внесено 0,5 і 0,2 т органічних та 82 кг поживної речовини мінеральних добрив. Результати інтенсифікації виробництва показали, що сільськогосподарські підприємства країни за проаналізований період підвищили урожайність основних товарних сільськогосподарських культур та збільшили валове виробництво продукції, в тому числі по Полтавській області валовий збір зернових зріс майже на 2 млн. т (69,1 %), з них за рахунок урожайності – на 41,8 %, збільшення площ посівів на 3,2 %, зміни структури посівів на 23,3 %.

У 2014 р. майже 34 % товаровиробників зернових і зернобобових по країні використовували земельні ресурси на досить низькому рівні, що відповідає їх урожайності – до 20 ц/га. Незважаючи на такі окремі неякісні результати, в середньому по всіх товаровиробниках країни, продуктивність та ефективність використання землі за 2010-2014 рр. підвищувалась. Так

групування сільськогосподарських підприємств за площею ріллі до 1500 га, 1500-2000 га, і більше 2000 га, показало, що найбільш ефективними у 2014 р. були господарства розміром до 1500 га, з грошовою оцінкою землі більше 26 тис. грн/га. Зокрема, на 100 га ріллі в порівнянні з іншими групами такі господарства мали значно більшу валову продукцію і прибуток. Землевіддача ріллі склала 31,74 коп., рівень рентабельності галузі рослинництва – 34,4 %, сума орендної плати – майже 3 % до грошової оцінки землі.

Сільськогосподарські підприємства Полтавської області за 2014 р. в порівнянні із середніми даними по країні мають дещо вищі окремі натуральні показники ефективності використання землі. Зокрема, вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь: молока більше чим у 2,45 рази, зернових і зернобобових на 19,1 %, соняшнику на 3,1 %, цукрових буряків на 70,3 %.

Порівняння вартісних середніх показників на 100 га угідь сільськогосподарських підприємств України і Полтавської області показує, що за 2010-2014 рр. вихід валової продукції збільшився на 53,2 і 53,8 % та досяг 676,7 тис. грн і 735,76 тис. грн, а прибуток зріс у 2,6 і 2,5 рази та досяг 162 тис. грн і 192,3 тис. грн. Землемісткість і землевіддача у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області за 2014 р. знаходиться на одному рівні із середніми значеннями цих показників по країні.

На основі кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що ефективність використання землі і виробництво продукції рослинництва пов'язані між собою. Так, при збільшенні рівня рентабельності використання землі на 1 %, рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва підвищується на 0,1163 %. Між тим, чіткої залежності між урожайністю та рівнем рентабельності сільськогосподарських культур не спостерігається, оскільки ринкові трансформації, що відбуваються в економіці сільськогосподарських підприємств України призвели до викривлення вартісних показників і, відповідно, показників ефективності. Так при зростанні собівартості виробництва сільськогосподарської продукції на 40-60 % середньореалізаційні ціни збільшилися лише на 10-15 %.

Використовуючи розроблені методичні положення оцінки ефективності використання ріллі у СТОВ «Скіф» Котелевського району за 2014 р. розраховано інтегральний індекс на рівні 1,07 (середній рівень за прийнятою шкалою). У СК «Дружба» Котелевського району протягом 2010 – 2012 рр. інтегральний індекс ефективності спостерігався на рівні нижче середнього, але в наступні роки підвищився до середнього рівня. У той же час, у СТОВ «Воскобійники» Шишацького району спостерігається протилежна ситуація – до 2013 р. інтегральний індекс ефективності знаходився на середньому рівні, а у 2014 р., у зв'язку зі зниженням вартісних показників результативності галузі рослинництва, зменшився до 0,753 (нижче середнього рівня).

У третьому розділі – **«Формування стратегічного напрямку технологічних змін й інноваційного здійснення процесів виробництва та резервів ефективного використання земель сільськогосподарських підприємств»** обґрунтовано необхідність реалізації стратегії прямування за

лідером технології органічного землеробства, розвиток інноваційного здійснення виробничих процесів землеробства та визначено їх ефективність, сформовано пропозиції щодо організаційно-економічних резервів підвищення родючості і ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств.

Серед стратегій технологічних змін, в багатьох сільськогосподарських підприємствах за виділеними НААН України природно-економічними зонами, для вирощування екологічно чистої продукції найбільш привабливими можуть бути реалізація стратегії прямування за лідером органічного землеробства і технологічного стрибка. Щоб розпочати вирішувати вказані задачі потрібно врахувати належну законодавчу базу, наявність розвиненої інфраструктури сертифікації органічної продукції, можливості пришвидшеного виходу на європейські та світові ринки, розмір компенсації з боку держави щодо зниження прибутковості окремих видів продукції у конверсійний період переходу суб'єктів господарювання на органічне землеробство, рівень довіри споживачів до екомаркувань.

Для прийняття управлінського рішення про перехід зерно-скотарських підприємств на технологію органічного землеробства оцінка внутрішніх і зовнішніх ризиків має здійснюватись за SWOT-аналізом відповідно до розроблених тестів оцінки сильних і слабких сторін, можливостей і загроз підприємству з виробництва і реалізації продукції та формуватись модель його конкурентної поведінки на ринку на основі використання матриць БКГ, Мак-Кінзі або Спейс-матриці.

Стратегію прямування за лідером органічного землеробства передбачається здійснювати у часі відповідно виділених етапів: конверсійний, сертифікації підприємства на якість продукції і її вимогам екологічних стандартів, організацію безпосереднього виробництва продукції органічного землеробства і контроль відповідності вимогам стандартів органічної продукції. При цьому необхідно передбачити три рівні прийняття управлінських рішень: встановити довготермінові цілі; за принципом ефективності відобразити їх в стратегії; вибрану стратегію крок за кроком здійснювати у відповідності із короткотерміновими цілями оперативного плану концентруючи управління на кадровому і фінансовому забезпеченні.

Проведена оцінка економічної ефективності впровадження органічного землеробства порівняно з інтенсивною технологією на прикладі розроблених в роботі технологічних карт вирощування озимої пшениці та соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області показала, що урожайність культур за технологією органічного землеробства може бути дещо нижчою, але її технологічні процеси забезпечують зниження виробничої собівартості озимої пшениці – на 16,5 %, а соняшнику – на 18,2 % (табл. 2).

Реалізація стратегії прямування за лідером технології органічного землеробства дозволяє формувати родючість через накопичення органіки в ґрунті, підвищує рівень рентабельності виробництва та формує економічний, екологічний і соціальний ефекти використання оброблюваних земель сільськогосподарських підприємств.

Економічна ефективність виробництва зерна озимої пшениці і насіння соняшнику за технологічними картами інтенсивного і органічного землеробства в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області (грошові еквіваленти 2014 р.)

Показники	Інтенсивне землеробство	Органічне землеробство	Відношення, %
Озима пшениця			
Площа посіву, га	100	100	x
Урожайність, ц/га	50	45	90,0
Валовий збір, ц	5000	4500	90,0
Виробничі витрати всього, тис. грн	540,11	405,95	75,2
Виробнича собівартість зерна, грн/ц	108,02	90,21	83,5
Повна собівартість, грн/ц	120,03	102,22	85,2
Ціна реалізації, грн/ц	134,79	134,79	100,0
Прибуток всього, грн	73789,96	146561,66	198,6
у т.ч.: на 1 га	737,90	1465,62	198,6
на 1 ц	14,76	32,57	220,7
Рівень рентабельності, %	12,3	31,9	x
Соняшник			
Площа посіву, га	100	100	x
Урожайність, ц/га	25	23	92,0
Валовий збір, ц	2500	2300	92,0
Виробничі витрати всього, тис. грн	329,93	248,20	75,2
Виробнича собівартість насіння, грн/ц	131,97	107,91	81,8
Повна собівартість, грн/ц	146,33	122,27	83,6
Ціна реалізації, грн/ц	337,16	337,16	100,0
Прибуток всього, грн	477074,44	494237,53	103,6
у т.ч.: на 1 га	4770,74	4942,38	103,6
на 1 ц	190,83	214,89	112,6
Рівень рентабельності, %	130,4	175,7	x

Інноваційне здійснення виробничих процесів обумовило їх класифікувати відповідно до змісту в землеробстві за ознаками: організаційно-економічних, техніко-технологічних, соціально-управлінських та інформаційних напрямів та виділити в кожному із них відповідні інноваційні нововведення (економічні, фінансові, маркетингові, біологічні, хімічні, технологічні, соціальні, управлінські, контрольно і виробничо-інформаційні), що сприяють вирішенню задач підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Інноваційні операції точного землеробства мають проводитись поетапно: складання просторово-орієнтованої електронної карти земель підприємства, агрохімічне обстеження (проби ґрунту 0-30 см з допомогою GPS), створення баз даних по полях (площа, урожайність, агрохімічні й агрофізичні властивості, тощо), система контролю росту рослин, диференціальна обробка рослин з використанням системи паралельного водіння (змінна норма висіву, диференційне локально-стрічкове внесення добрив та засобів захисту рослин), карта урожайності після збирання урожаю, аналіз результатів виробничої діяльності та виявлення причин відхилень від оперативних планів.

Інноваційне виконання виробничих процесів має здійснюватись за напрямом технологічного стрибка та потребує техніки, що відповідає найновішому рівню знань і значних капітальних витрат. Для реалізації операцій точного землеробства у виробничих процесах необхідно впровадити адаптовану систему підтримки прийняття рішень, що використовує пристрої супутникової навігації, ГІС-засоби, оптичну систему діагностики стану рослин, бортові комп'ютери, технічні пристрої сільськогосподарського призначення, які знаходяться на агрегаті, програмне забезпечення. На протилежність дрібне інноваційне покращення виробничих процесів за методом Kaizen (Масаакі Імаї) не потребує значних інвестицій і націлене на отримання кумулятивного ефекту.

Серед агротехнічних прийомів підвищення ефективності використання землі значна увага має приділятися резервам виробництва в дотриманні сівозміни. Станом на 01.01.2014 р., із 18650 господарств, які використовують земельні ділянки площею понад 100 га проекти землеустрою з еколого-економічного обґрунтування сівозмін мають тільки 649 або 3,5 %, в тому числі освоїли сівозміни тільки 60 господарств. Встановлено, що зберігаючи сівозміни у вирощуванні зернових колосових можна одержувати від 754,82 грн до 1282,86 грн додаткової виручки від реалізації з 1 га посіву у поточних цінах 2014 р.

За умови зароблення поверхневих та кореневих рослинних решток запропоновані мінімальні норми внесення гною, для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу, мають найвищі значення для таких культур, як кукурудза на зерно (32,1 т/га), соняшник (32,2 т/га), соя (28,7 т/га) та цукрові буряки (59 т/га). Мінімальні норми внесення добрив залежать від винесення азоту, класу ґрунту і культури, урожайності та коефіцієнту гуміфікації.

Використання районованих сортів і гібридів сільськогосподарських культур можуть збільшити продуктивність полів на 12-20 %, а застосування стимуляторів росту рослин створюють умови гармонійного розвитку сільськогосподарських культур та підвищують їх урожайність.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичні узагальнення та запропоновано методичні і практичні рекомендації з питань земельних відносин і оцінки ефективності використання землі, реалізації стратегії технологічних змін виробництва і інноваційного здійснення виробничих процесів та застосування організаційно-економічних резервів підвищення ефективності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств.

1. Земельні ресурси виступають основою формування виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. Вони виняткові у використанні що пов'язане з їх: територіальною обмеженістю, протяжністю, місцем розташування і розміром ділянок; неможливістю заміни іншими засобами виробництва; неоднорідністю за якістю і здатністю покращувати свої властивості; не зазнають морального і фізичного зносу. Земля є продуктом природи і лише її родючість частково залежить від уречевлених і прямих затрат

праці. Вона формується під впливом біологічних, агротехнічних, організаційно-господарських, економічних чинників та природно-кліматичних умов. У сільськогосподарському використанні земельних ресурсів виробник має справу з родючістю як інтегральною властивістю ґрунту незалежно від чинників що її визначають. Як продуктивна сила, родючість проявляється в залежності від рівня земельних капіталовкладень, ступеня використання землі, мети та місця визначення, характеру відтворення ґрунтів. Подальше руйнування родючості ґрунтів, розвитку ерозійних, дефляційних і деградаційних процесів призводить до виснаження земельних ресурсів і негативно впливає на ефективність їх використання.

2. Процес «зародження» земельних відносин власності є двоєдиним – відчуження землі і її присвоєння. Невласник стає власником, колишній власник або лишається цього статусу або стає власником іншого землеволодіння. В Україні вже відбувся процес розмежування землеволодіння і землекористування. Землекористувач не обов'язково повинен бути власником землі на якій він веде господарство, тобто у господарській діяльності землю як об'єкт власності і господарювання може здійснювати одна і та або різні особи. У першому випадку землю використовує її власник, а у другому – господар, що одержує землю від власника найчастіше в оренду. Тому земля в умовах приватної власності на неї не завжди належить тим хто її обробляє і в переважних випадках об'єкт власності і господарювання не поєднуються. З позиції створення високої мотивації до ефективного господарювання на землі не так вже і важливо, хто конкретно вважатиметься її власником – той, хто на ній працює, держава, місцеві органи влади чи приватний власник.

3. Стратегія, як елемент стратегічного управління, визначає куди має рухатись підприємство, щоб досягати своїх цілей і виконати свою місію. Вона є реальними діями підприємства, його методами ведення виробничої діяльності та боротьби із конкурентами. Реалізація стратегії, тобто проведення стратегічних змін у сільськогосподарському підприємстві тісно пов'язана із ефективним використанням його земельних ресурсів та залежить від впливу на неї факторів внутрішнього і зовнішнього середовища. Визначено, що такими факторами є дія концентрації виробництва, рівень спеціалізації, виробничо-галузева структура підприємства, інтенсивність виробництва та використання ресурсів, ринкова позиція підприємства та його збутова політика, кон'юнктура ринку та державна підтримка.

4. Оцінку ефективності використання земель (ріллі та сільськогосподарських угідь) сільськогосподарських підприємств доцільно здійснювати за витратно-ресурсним напрямом та формуванням інтегрального індексу, що подає середньгеометричну величину сукупних натуральних і вартісних індексів рослинництва, скоригованих на коефіцієнт бонітету ґрунтів. Інтегральний індекс сільськогосподарських угідь разом із сукупним натуральним індексом використання ріллі рослинництвом включає індекс тваринництва (за видами продукції) та індивідуальні індекси використання сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень, а також сукупний вартісний індекс який визначається на основі економічних показників господарської діяльності підприємства. Сукупний вартісний індекс для сільськогосподарських

угідь розраховується на основі індивідуальних вартісних індексів за показниками відношення землевіддачі, валової продукції, прибутку на одиницю сільськогосподарських угідь та окупності витрат по господарству до середніх величин відповідних показників господарств району чи області.

5. Переважаюча більшість сільськогосподарських підприємств (орендарів) орендують земельні ділянки (паї) і сплачують орендну плату землевласникам на договірних засадах, яка має динаміку зростання. Підвищення рівня енергозабезпеченості землі, енергоозброєності праці та внесення добрив дозволило сільськогосподарським підприємствам області за 2010-2014 рр. нарощувати валові збори основних товарних сільськогосподарських культур та формувати бажані результати використання земельних ресурсів. Але, у 2014 р. майже 34 % товаровиробників зернових і зернобобових використовували земельні ресурси на досить низькому рівні що відповідає їх урожайності до 20 ц/га. Незважаючи на окремі неякісні результати, в середньому по всіх товаровиробниках продуктивність та ефективність використання землі за 2010-2014 рр. підвищувалась. Як показує кореляційно-регресійна залежність збільшення рівня рентабельності використання землі на 1 % підвищує рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва (при структурі реалізації продукції, яка склалась) на 0,116 %. Землевіддача в середньому по товаровиробниках України у 2014 р. порівняно з 2010 р. збільшилась на 7,4 коп. (18,4 %) і становить 47,7 коп./га, а землемісткість зменшилась з 2,48 грн до 2,1 грн на гектар посівів. Валовий прибуток рослинництва на 1 га ріллі збільшився у 2,6 рази і становить 1530,4 грн/га.

6. Реалізація стратегії технологічних змін прямування за лідером органічного землеробства (ПП «Агроєкологія» Шишацького району Полтавської області) для зерно-скотарських сільськогосподарських підприємств передбачає оцінку ризиків і можливостей за SWOT-аналізом і формування моделі конкурентної поведінки на ринку та здійснення її етапів у часі: конверсійний, сертифікації на якість продукції, безпосереднього виробництва органічної продукції і контролю відповідності стандартам. Тактичні задачі реалізації вибраної стратегії зосереджуються на кадровому і фінансовому забезпеченні технологічних змін.

7. Оцінка ефективності органічного землеробства показала, що порівняно із інтенсивною технологією виробництво зерна озимої пшениці і насіння соняшнику за виробничою собівартістю нижче на 16,5 % і 18,2 % відповідно. Органічне землеробство на базі зерно-скотарських господарств, за мінімального обробітку ґрунту і використання сидератів дозволяє підвищити якісний склад ґрунту, формує рентабельне виробництво та підвищує екологічний, економічний і соціальний ефекти оброблюваних земель.

8. Інновації у виробничих процесах за стратегією технологічного стрибка обумовлюють здійснити їх класифікацію відповідно до змісту в землеробстві за ознаками: організаційно-економічних, техніко-технологічних, соціально-управлінських та інформаційних напрямів. Інноваційне здійснення операцій точного землеробства у виробничих процесах вирощування сільськогосподарських культур дозволяє підвищувати інтенсивність роботи

складної техніки на 30-40 %. Зокрема, ефективність застосування системи оптичного зондування стану рослин для диференційованого внесення добрив під озиму пшеницю (на 1000 га посівної площі) додатково дає ефект 400,5 тис. грн.

9. Ефективність використання сільськогосподарськими підприємствами оброблюваних земель при технології органічного землеробства за незмінності інших факторів досягається: збереженням і дотриманням ґрунтозахисних сівозмін що дозволяє формувати додаткову виручку, зокрема на виробництві зернових колосових – від 754,82 грн до 1282,86 грн, на 1 га посіву; формуванням балансу гумусу за гуміфікацією пожнивно-корневих решток, вирощування сидератів і внесенні мінімальних норм гною під окремі культури господарств Полтавської області; оптимізацією структури посівних площ з врахуванням бездефіцитності балансу гумусу через збільшення площ під багаторічні трави, сою, озиму пшеницю; використанням районованих сортів і гібридів вирощуваних культур, що збільшують валову продукцію на 100 га посіву: озимої пшениці – на 54,46 тис. грн, соняшнику – 88,11 тис. грн, цукрових буряків – 212,92 тис. грн; використанням мікробних препаратів і стимуляторів росту рослин, що створюють умови гармонійного розвитку сільськогосподарських культур і підвищують їх урожайність.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Могилат М. Г. Стратегія і стратегічне управління в діяльності підприємств // М. Г. Могилат // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, ПДАА. – 2014. – Вип. 2 (9). – Економічні науки. – С. 207–212.

2. Могилат М. Г. Земельна власність та збереження і підвищення родючості ґрунту сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / М. Г. Могилат // – Ефективна економіка. – 2015. – № 12. – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.

3. Могилат М. Г. Організаційно-економічні засади формування системи органічного землеробства у сільськогосподарських підприємствах / П. М. Макаренко, М. Г. Могилат // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, ПДАА. – 2015. – Спецвипуск. – Економічні науки. – С. 9–17 (*автору належить порівняльна оцінка технологій інтенсивного і органічного землеробства за розробленими ним технологічними картами*).

4. Могилат М. Г. Організаційно-економічні резерви підвищення ефективності використання орних земель сільськогосподарських підприємств / М. Г. Могилат // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. [наук. економ. журнал]. – Бердянськ : БУМіБ. – 2015. – № 4 (32). – С. 57–63.

5. Могилат М. Г. Оцінка інтенсивності використання земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств України / М. Г. Могилат // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 24. – С. 128–133.

6. Могилат М. Г. Теоретичні погляди на форми земельної власності та економічні функції і біологічний потенціал сільськогосподарських земель /

П. М. Макаренко, М. Г. Могилат // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава, ПДАА. – 2015. – Вип 1 (10) – Економічні науки. – С. 3–17 (автору належить огляд літератури щодо характеристики сутності власності і виявлення місця землі у виробничому потенціалі підприємств).

Статті у виданнях іноземних держав:

7. Могилат Н. Г. Методические аспекты оценки использования земли сельскохозяйственных предприятий / Н. Г. Могилат // Оралдын чылым жаршысы [научно-теоретический и практический журнал]. – Казахстан. – 2015. – № 21 (152) – серия: Экономические науки. – С. 24–38.

Публікації науково-практичних конференцій:

8. Могилат М. Г. Особливості інновацій, їх класифікація і переваги використання в землеробстві сільськогосподарських підприємств / М. Г. Могилат // Materialy XI mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a vznik – 2015». – Dil 3. Ekonomicke vedy.: Praha. – С. 7–10.

9. Могилат М. Г. Ефективне землекористування як економічна основа формування конкурентних переваг сільськогосподарських підприємств / М. Г. Могилат // Материали за 11-а международна научна практична конференция, «Бъдещето въпроси от света на науката», – 2015. Том 3. Икономики. София. – С. 55–57.

10. Могилат М. Г. Економічні протиріччя земельних орендних відносин сільськогосподарських підприємств / М. Г. Могилат // Materials of the XII International scientific and practical conference, «Areas of scientific thought», – 2015/2016. Volume 3. Economic science. Sheffield. – С. 7–9.

11. Могилат М. Г. Земля, як виробничий ресурс, об'єкт власності і господарювання / М. Г. Могилат // Materialy XII Miedzynarodowej naukowopraktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic – 2016» Volume 2. Ekonomiczne nauki.: Przemysl. – С. 16–18.

12. Могилат М. Г. Оренда і орендна плата суб'єктів аграрного господарювання / М. Г. Могилат // Материали за 12-а международна научна практична конференция, «Бъдещето въпроси от света на науката», – 2016. Том 2. Икономики. София. – С. 22–24.

13. Могилат М. Г. Етапи та SWOT-стратегія переходу сільськогосподарських підприємств до органічного землеробства / М. Г. Могилат // Materialy XII mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a vznik – 2016». – Dil 2. Ekonomicke vedy.: Praha. – С. 24–27.

АНОТАЦІЯ

Могилат М. Г. Стратегія ефективного використання земель сільськогосподарських підприємств. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава, 2016.

Дослідження присвячене теоретичним, методичним положенням та практичним рекомендаціям підвищення ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств. Зокрема, з'ясовано місце земельних ресурсів у виробничому потенціалі, їх властивості та особливості використання з позиції форм власності і господарювання. Узагальнено погляди науковців на формування стратегії як елемента стратегічного управління підприємством і його земельними ресурсами та фактори впливу на її реалізацію. Обґрунтовано методичні положення оцінки ефективності використання ріллі та сільськогосподарських угідь. Охарактеризовано стан землекористування, землезабезпеченості і інтенсифікації виробництва та рівня ефективності використання земель сільськогосподарських підприємств.

Обґрунтовано необхідність реалізації стратегії прямування за лідером органічного землеробства й інноваційного здійснення виробничих процесів землеробства за стратегією технологічного стрибка та визначено їх ефективність. Сформовано пропозиції щодо організаційно-економічних резервів підвищення родючості і ефективності використання землі сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: земельні ресурси, якість землі, стратегія, стратегічне управління, стратегія прямування за лідером, органічне землеробство, оцінка, ефективність використання землі, технологічний стрибок, інновації, резерви.

АННОТАЦИЯ

Могилат Н. Г. Стратегия эффективного использования земель сельскохозяйственных предприятий. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Полтавская государственная аграрная академия, г. Полтава, 2016.

Исследование посвящено теоретическим, методическим положениям и практическим рекомендациям повышения эффективности использования земель сельскохозяйственных предприятий.

Определено, что земельные ресурсы являются основой формирования производственного потенциала, могут улучшать свое главное свойство – плодородие. Проведена классификация видов плодородия почвы в зависимости от уровня капитальных вложений в землю; достигнутого уровня использования земли; за целью определения; за местом определения; за характером воссоздания почвы.

Процесс начала отношений собственности на земельные ресурсы основан на отчуждении и их присвоении. Указано, что землевладение и землепользование в Украине разделено, и землепользователь не обязательно должен быть собственником земель, на которых он ведет хозяйство. Обобщено взгляды исследователей на формирование стратегии как элемента стратегического управления предприятием и его земельными ресурсами.

Установлено, что стратегия определяет реальные действия предприятия,

его методы ведения производственной деятельности и борьбы с конкурентами. Реализация стратегии зависит от влияния на нее факторов внутренней и внешней среды. Проанализировано методики оценки эффективности использования земли сельскохозяйственных предприятий и обоснован методический подход определения интегрального индекса по системе совокупных и единичных индексов натуральных и стоимостных показателей оценки эффективности использования пашни и сельскохозяйственных угодий.

Дано характеристику состояния и структуры землевладения и землепользования. Установлено, что основным приоритетом земельных отношений в сельском хозяйстве Украины является аренда, которая по срокам заключения более чем 60 % договоров предусматривает сроки использования земли от 6 до 10 и более лет. Установлено, что уровни эффективности использования земли в сельскохозяйственных предприятиях Украины и Полтавской области имеют положительную динамику. В частности, показатели по Полтавской области несколько превышали показатели по Украине, как за натуральными, так и за стоимостными значениями. Определены факторы, которые в наибольшей степени влияют на интенсивность и эффективность использования земли. Определение интегрального индекса за предложенной методикой оценки пашни в исследуемых сельскохозяйственных предприятиях является аккумулялирующим и формирует уровень эффективности ее использования.

Обосновано необходимость для многих сельскохозяйственных предприятий реализации стратегии следования за лидером органического земледелия и инновационного осуществления производственных процессов за стратегии технологического прыжка и установлено их эффективность. Предложено при переходе на стратегические направления технологических изменений оценку рисков и формирования конкурентного поведения осуществлять через SWOT-анализ и использования матриц БКГ, Мак-Кинзи и других. Выделено этапы перехода: конверсионный, сертификации предприятия на качество продукции и ее требований к экологическим стандартам, организацию непосредственного производства продукции органического земледелия и контроля соответствия требованиям стандартам органической продукции.

Определено оценку эффективности использования технологий интенсивного и органического земледелия. Предложено инновационное обеспечение стратегии технологического прыжка и осуществлено классификацию инноваций в соответствии до содержания в земледелии за признаками: организационно-экономического, технико-технологического, социально-управленческого и информационного направления. Инновационное осуществления производственных процессов и операций точного земледелия в сельскохозяйственных предприятиях предусмотрено осуществлять на основе ГИС-систем, компьютеров, дистанционного зондирования. Сформировано предложения в отношении организационно-экономических резервов повышения плодородия и эффективности использования земель

сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: земельные ресурсы, качество земли, стратегия, стратегическое управление, стратегия следования за лидером, органическое земледелие, оценка, эффективность использования земли, технологический прыжок, инновации, резервы.

ANNOTATION

Mohylat M. G. The strategy of effective use of agricultural enterprises lands. – Manuscript.

The thesis for the candidate of economic sciences degree, specialty 08.00.04 – economics and management of enterprises (by the types of economic activity). – Poltava State Agrarian Academy, Poltava, 2016.

Research is dedicated to the theoretical, methodological and practical recommendations of increasing the efficiency of using agricultural enterprises lands. In particular, it is mentioned the place of land resources in productional potential, their properties and using features from the perspective of ownership and management forms. It is summarized different scientific views to the strategy formation as a part of strategic management of enterprise and its land resources and factors influencing to its implementation. It is substantiated methodological positions of efficiency evaluating of using arable land and farmland. It is characterized land use condition, land provision, intensification of production and efficiency level of agricultural enterprises land.

It is substantiated the necessity to realize of “following the leader” strategy for organic agriculture and innovative implementation of producing processes of agriculture by the “technological jump” strategy and determined their effectiveness.

It is formed proposition concerning organizational and economic reserves of increasing productivity and efficiency of using agricultural enterprises lands.

Key words: land resources, lands quality, strategy, strategic management, following the leader strategy, organic farming, evaluation, land use efficiency, technological jump, innovations, reserves.

Підписано до друку 22.02.2016 р. Замовлення № 2402 . Папір офсетний.

Друк різнографія. Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 0,9.

Гарнітура Times New Roman Сур. Тираж 100.

Видавництво ОП «ШвидкоДРУК», 36003, м. Полтава, вул. Чорновола 2^б

Свідоцтво В02 №414529 від 27.11.2007 р.